

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

ПРОЦЮК Олег Володимирович - кандидат юридичних наук, заступник начальника кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

ПАВЛОВСЬКА Анна Анатоліївна - кандидат юридичних наук, викладач кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

В статті проаналізовано уголовное законодавство зарубіжних стран относительно наказания несовершеннолетних, исследованы отличия при назначении наказания КК иностранных государств, изучены основания дифференциации назначения уголовного наказания несовершеннолетним в зависимости от возраста.

Ключові слова: міжнародне законодавство, міжнародно-правові норми, кримінальний кодекс, вік кримінальної відповідальності, покарання, неповнолітній, диференціація відповідальності, індивідуалізація покарання.

Реформування системи кримінального судочинства є нагальною потребою на сучасному етапі розвитку нашого суспільства. Становлення ювенальної юстиції виступає пріоритетом розвитку даного державного інституту, а саме створення дієвих механізмів захисту прав та свобод дітей, швидкої соціальної реабілітації дітей, які вступили у конфлікт із законом про кримінальну відповідальність, вдосконалення системи кримінальних покарань неповнолітніх та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів ювенальної юстиції.

Ситуація, що склалася на сьогоднішній момент, явно не відповідає міжнародним стандартам, що регламентують особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх, а саме Мінімальним стандартним правилам ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Керівним принципам ООН для попередження злочинності серед неповно-

літніх (Ер-Рядські керівні принципи), Стандартним мінімальним правилам ООН по відношенню до заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) [1, с. 4].

Так, у зазначених міжнародних актах передусім наголошується про необхідність наявності у кожному національному кримінальному законодавстві широкого спектру заходів кримінально-правового впливу, які, з одного боку, забезпечували б диференційований підхід до неповнолітніх, а з іншого, давали б змогу уникнути невиправданого застосування покарання.

Зокрема, питанням щодо особливостей застосування покарань до неповнолітніх злочинців у різних аспектах були присвячені праці Л. В. Багрій-Шахматова, М. І. Бажанова, А. М. Бандурки, Н. Л. Березовської, С. В. Бородіна, І. М. Гальперіна, В. О. Глушкова, В. К. Грищука, Н. О. Гурорової, Т. А. Денисової, В. М. Дрьоміна, Г. І. Забрянського, І. І. Карпеця, Н. Я. Ковтун, Є. Г. Ляхова, Е. Б. Мельника, В. О. Меркулової, Г. М. Миньковського, Н. А. Мирошніченко, О. Є. Наташева, І. С. Ноя, А. А. Піонтовського, А. Х. Степанюка, М. О. Стручкова, В. М. Трубникова, М. Д. Шаргородського, М. І. Хавронюка, Н. С. Юзікової та ін.

Незважаючи на вагомий внесок у розвиток інституту покарання неповнолітніх зазначених науковців, аналізові основних положень щодо міжнародного досвіду застосування покарань до неповнолітніх у науковій літературі уваги присвячено мало. Не

можемо не зазначити, що ситуація з підлітковою злочинністю в нашій країні вимагає невідкладних заходів. За оцінками різних дослідників, в Україні безпритульних підлітків нараховується – 130 тис. – офіційна цифра 2012 р [6]. Але за неофіційними підрахунками їх удвічі більше. Навіть зважаючи на офіційну статистику, неважко передбачити, скільки наших співгромадян можуть поповнити установи кримінально-виконавчої системи найближчими роками.

В Україні за останні п'ять років засуджено 102778 неповнолітніх; крім того, до 23616 застосовано примусові заходи виховного характеру, 2626 направлено до училища чи школи соціальної реабілітації, тобто 126394 неповнолітніх постали перед судом за вчинення суспільно небезпечних діянь. Отже, кожного року майже до 5 тис. неповнолітніх, які вступили у конфлікт із законом, застосовувалися примусові заходи виховного характеру, більше 20 тис. неповнолітніх засуджено до різних видів кримінального покарання. З огляду на таку ситуацію виправити становище за допомогою лише засобів кримінально-правового впливу на неповнолітніх правопорушників неможливо, тому потрібно створити систему ювенальної юстиції (цілий комплекс заходів, спеціальних програм) [7, с. 59].

Тому вважаємо за доцільне ознайомитися зі способами впливу правосуддя зарубіжних країн на злочинність неповнолітніх, для того, щоб визначити, який сучасний зарубіжний досвід у цій сфері може бути сприйнятий національним кримінальним законодавством.

Так, у Франції спеціальний режим залучення неповнолітніх до кримінальної відповідальності, їх засудження й виконання відносно них покарань передбачається Ордонансом №45-174 від 2.02.1945 р., що має силу закону [2]. Ордонанс передбачає провадження у справах неповнолітніх слідчим суддею, ювенальним суддею чи ювенальним судом присяжних. Слід зазначити, що можливість притягання до кримінальної відповідальності залежить від диференціації вікових груп неповнолітніх.

Перша вікова група об'єднує неповнолітніх у віці від 10 до 13 років. Їм не може бути

призначене кримінальне покарання. Відповідно до ст. 15 Ордонанса, до таких підлітків можуть бути застосовані такі заходи: передача батькам, опікунові, особі, під наглядом якої він перебував, або особі, що заслуговує на довіру; зарахування до державної або приватної учбової або професійно-технічної установи; застосування заходів медичного та виховного впливу; передача в службу допомоги дитинству; зарахування до інтернату для малолітніх правопорушників. Водночас слід зауважити, що девіантна поведінка дітей виявляється саме в цьому віці. Зазначені норми деякою мірою схожі із заходами виховного впливу, що зазначені в ст. 105 КК України, проте на нашу думку для 14-15-річних злочинців вони «явно запізнюються» й більшою мірою орієнтовані на контроль, а не на виховну дію.

Згідно зі ст. 16 Ордонанса, до неповнолітніх у віці від 13 до 16 років застосовуються заходи, аналогічні до першої вікової групи. Разом із тим, для них передбачена можливість призначення окремих видів кримінальних покарань.

Зокрема, ювенальний суд не може засудити неповнолітнього старше 13 років до покарання у вигляді позбавлення волі на строк, що перевищує половину строку покарання, передбаченого санкцією статті. Також, якщо покаранням, передбаченим за злочин, є довічне позбавлення волі, ці інстанції не можуть застосувати дану міру покарання на строк, що перевищує 20 років. [3].

У разі вчинення злочину особами у віці 16-18 років (третя вікова група), приймається таке рішення: неповнолітній звільняється від кримінальної відповідальності та йому призначається міра «перевиховання»; неповнолітній притягується до кримінальної відповідальності, проте покарання йому скорочується; неповнолітній притягується до кримінальної відповідальності на загальних підставах. Наприклад, у ст. 20-2 Ордонанса зазначається, що судові органи, як виняток, можуть не застосовувати положення про скорочене покарання до підлітків старше 16 років. Однак, у цьому випадку суд зобов'язаний мотивувати своє рішення в окремій, обґрунтованій ухвалі. Таким чином, покарання у вигляді позбавлення волі неповнолітнім

може бути призначене, як і для дорослих, аж до довічного позбавлення волі [3].

З нашої точки зору, таке положення певним чином підкреслює індивідуальне ставлення до особи неповнолітнього при призначенні йому покарання. Так, особи у віці, близькому до максимального віку неповноліття, можуть представляти більшу небезпеку для суспільства.

Водночас, слід зазначити, що в законодавці Франції, допускається застосування жорстких заходів до «молодих» злочинців з метою забезпечення громадського порядку й захисту конституційних прав своїх громадян. Це черговий раз переконує в дійсно індивідуальному підході до неповнолітніх злочинців. Як бачимо, діапазон дій суду залежно від особистості неповнолітнього, тяжкості вчиненого злочину й обставин його вчинення достатньо широкий. До них можуть застосовуватися такі види покарання, що докорінно розходяться з нашими уявленнями про кримінальну політику відносно покарання неповнолітніх [4]. Тим часом, у ст.8 Ордонанса зазначається, що даний Закон не порушує жодне з положень Європейської конвенції про захист прав й основних свобод людини.

Крім того, заслуговує на увагу така міра виховного впливу, як передача підлітка під нагляд батьків, опікунів або інших осіб, які заслуговують на довіру (ст. 8 Ордонанса). У даному випадку особи, що здійснюють нагляд за неповнолітнім, попереджаються про мету та зміст такого режиму й про обов'язки, які він передбачає. Так, суддя має право накладати штраф на вищеназваних дорослих осіб, у разі порушення умов нагляду. На жаль, КК України подібної норми не містить, хоча, на нашу думку є вельми доречною.

Аналогічно французькому кримінальному законодавству, кримінальна відповідальність неповнолітніх у Німеччині визначається не КК ФРН, а окремим законом 1953 р. в редакції від 1947 року. КК ФРН містить лише дві норми, де надається розпорядження про те, що неповнолітні підлягають кримінальній відповідальності відповідно до «Закону про вчинення правосуддя у справах неповнолітніх» (§10), а особи до 14 років визнаються неосудними (§19)[5]. Цей Закон містить норми кримінального, кримінально-процесуаль-

ного та кримінально-виконавчого права, на підставі яких й здійснюється правосуддя у справах неповнолітніх і молоді.

Так само, як і у ФРН, у Японії кримінальна відповідальність неповнолітніх регламентується Законом про неповнолітніх і наступає з 14 років. У ст. 41 УК Японії зазначається, що дії, вчинені особою, що не досягла віку 14 років, не є кримінально караними. Справи щодо неповнолітніх правопорушників у віці від 14 до 20 років розглядаються сімейним судом. Сімейний суд ретельно вивчає обставини вчинення злочину, його причини, мотиви, відомості, що характеризують особу підлітка, його спосіб життя, відношення до навчання, до тих, що оточують. У випадку, якщо сімейний суд на основі матеріалів справи й даних дослідження визнає необхідним застосування до неповнолітнього кримінально-правових заходів, то справа повертається прокуророві для підготовки до передачі до кримінального суду. Такі рішення сімейний суд ухвалює, як правило, якщо мало місце вчинення підлітком тяжкого злочину.

За результатами розгляду справи сімейний суд має право винести одне з таких рішень: про застосування захисного нагляду, про направлення до виховної або піклувальної установи, про направлення до виправної школи для неповнолітніх, про незастосування жодних заходів.

Таким чином, до кримінального суду Японії найчастіше передаються справи відносно неповнолітніх, таких, що вчинили тяжкі насильницькі й корисливо-насильницькі злочини. Позбавлення волі застосовується лише у випадках вчинення підлітками тяжких злочинів проти життя, здоров'я та статевої недоторканності [8].

Вивчаючи міжнародний досвід призначення покарань до неповнолітніх, хотілося б позначити деякі норми, аналогічні яким не містяться в законодавстві нашої країни та застосування яких, видається доцільним не тільки з практичної, а й з наукової точки зору.

Так, кримінальне законодавство Голландії, подібно до французького, містить норму, коли до неповнолітніх з урахуванням тяжкості вчиненого злочину та особи винного застосовуються норми інших розділів КК, що

передбачають покарання повнолітнім злочинцям (ст.77b УК). На нашу думку, цікавим є також підхід законодавця Голландії до призначення строків ув'язнення неповнолітнім, які встановлюються з вказівкою днів, тижнів і місяців (ч.2 ст.77i УК). Крім того, можливість застосування до осіб, що вчинили злочини у віці від 12 до 21 року, десяти різних заходів впливу, як ми вважаємо, всіх діючих, що дозволяє суттєво розширити діапазон індивідуального підходу до особи винного[9].

Щодо кримінального законодавства Швеції, то під час аналізу кримінальних покарань для неповнолітніх, звертає на себе увагу таке покарання, як відшкодування завданої шкоди (ст.1 гл. 31 УК) [10]. Слід зазначити, що шведське правосуддя визначає спосіб відшкодування шкоди та зазначає це у вирокі. Така міра дозволяє реально відшкодувати заподіяний збиток, оскільки умови її виконання закріплені в рамках судового рішення, що можливо проконтролювати відповідними службами.

Певною особливістю правової системи Англії є відсутність єдиного кримінального кодексу. Основними джерелами кримінального права тут виступають окремі парламентські закони й судові прецеденти. При цьому в законах містяться норми як кримінального, так і кримінально-процесуального права. Положення про відповідальність і покарання неповнолітніх за корисливі злочини регламентуються в Законі про кримінальну юстицію 1982 року та в Законі про кримінальне правосуддя 1988 року.

За кримінальним законодавством Англії відносно неповнолітніх, не може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі. Із сучасної системи покарань для неповнолітніх також виключене направлення у виправні заклади із суворим режимом для злочинців у віці від 16 до 21 року.

Проте викладене не означає, що англійське законодавство зовсім відмовилося відносно неповнолітніх злочинців від такого виду покарання, як позбавлення волі. Так, при вчиненні неповнолітнім тяжкого насильницького злочину, наприклад вбивства, розбійного нападу і т. п., передбачене направлення до виправної установи для «молодих» злочинців закритого типу на певний

строк. У виняткових випадках з урахуванням особливої тяжкості вчиненого й наслідків, що настали, законодавством допускається призначення позбавлення волі довічно, з відбуванням покарання у вищеназваній виправній установі. Довічне позбавлення волі може бути призначене лише злочинцю, що відноситься до старшої вікової групи неповнолітніх (17-20 років).

За загальним правилом, встановленим в англійському законодавстві, мінімальний строк позбавлення волі складає 3 тижні, а максимальний залежить від конкретного віку неповнолітнього правопорушника. Для осіб, що скоїли злочин у віці 17-20 років, максимальний строк позбавлення волі дорівнює максимальному терміну, передбаченому дорослим особам за аналогічний злочин. Для неповнолітніх молодше 17 років строк позбавлення волі не повинен перевищувати 1 рік [8].

Особливу цікавість, на нашу думку, представляє «шокове утримання», застосування якого в США обумовлене його певною позитивною дією на неповнолітніх злочинців. Так, у даний час більше тридцяти штатів із п'ятдесяти передбачають цей захід. Шокове утримання є видом позбавлення на нетривалий термін (для неповнолітніх - на термін від 90 до 180 днів) із утриманням ув'язненого в таборі напіввійськового типу. У такому таборі засуджені зайняті по 6 – 8 годин на день важкою ручною працею. Крім того, після закінчення робочого дня вони займаються фізичними вправами й стройовою підготовкою, здобувають освіту, проходять курс лікування від алкоголізму або наркоманії. Суворе дотримання розпорядку дня, постійна зайнятість неповнолітніх, безумовне виконання засудженими розпоряджень працівників пенітенціарної установи дозволяють прищепити молодим злочинцям за короткий строк перебування в місцях позбавлення волі певні навички правомірної поведінки в суспільстві [11]. За цей час підліток більшою чи меншою мірою привчається до праці, дисципліни, отримує основні елементи загальної освіти та й відповідно піддається інтенсивному виховному впливу.

У свою чергу, закон Канади «Про молодих правопорушників» передбачив практично

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано кримінальне законодавство зарубіжних країн щодо покарання неповнолітніх, досліджено відмінності при призначенні покарання за КК іноземних країн, вивчені підстави диференціації призначення кримінального покарання неповнолітнім залежно від віку.

SUMMARY

The article analyses the criminal legislation of foreign countries on the punishment of minors, the differences in the appointment of punishment under the criminal code of the foreign countries, explored the grounds of differentiation of the purpose of the criminal punishment of minors depending on age.

всі правовідносини з молодими правопорушниками від визначення поняття «підліток» до порядку зберігання речових доказів у справі. Неповнолітніми визнаються особи від 12 до 18 років (ст.2 згаданого закону). Серед покарань неповнолітніх, що зосереджені у ст.20 Закону, слід звернути увагу на такий вид покарання, як штраф, який підліток може виплатити відразу після його призначення або накопичувати кредити за роботу, виконану в рамках програми, розробленої з цією метою. Віце-губернатор провінції повинен організувати роботу підлітка на підприємстві, де зароблені суми зараховуються як виплата штрафу (ст. 21 даного закону) [11]. Не можемо не погодитись із доцільністю такого заходу та вважаємо, що зазначений порядок виконання штрафу з успіхом може бути застосований і в кримінальному законодавстві України.

Потрібно зазначити, що постійний пошук нових, найбільш ефективних прийомів і способів поводження з неповнолітніми правопорушниками має бути звичайною практикою.

Зазначені проблеми певною мірою можуть бути вирішені за допомогою вдосконалення системи покарань неповнолітніх, у тому числі і керуючись міжнародно-правовими нормами, а саме створенням у кримінальному законодавстві Україні більш широкого діапазону додаткових видів покарань. Зокрема, це надасть можливість суду призначати покарання уникаючи застосування до неповнолітніх покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства й водночас забезпечувати максимальну індивідуалізацію кримінальної відповідальності. У той же час такий підхід дозволить підвищити ефективність кримінально-правового впливу на особистість неповнолітнього злочинця, сприятиме його виправленню та вихованню соціально-корисних якостей.

Література

1. Ковтун Н.Я. Поняття, система та види додаткових покарань для неповнолітніх за КК України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.08 / Н.Я. Ковтун. – Київ, 2010. – 18 с.
2. Крылова Н.Е. Новый уголовный кодекс Франции // Государство и право . – 1994. – №12. – 116 с.
3. Закон № 45-174 от 2 февраля 1945г. «Правонарушения несовершеннолетних» с изм. и добавлениями и комментариями / пер. А. Герцик // Правосудие по делам несовершеннолетних. Мировая мозаика и перспективы в России / сост. М.Г. Флямер – книга II. – М.: МОО Центр «Судебно-правовая реформа», 2000.
4. Кольцов М.И. Назначение наказания несовершеннолетним: зарубежный опыт и законодательство РФ – режим доступа: http://sartraccs.ru/i.php?oper=read_file&filename=Pub/kolcov%2827-10-08%29.htm
5. Уголовный кодекс ФРГ: по состоянию на 17.08.1999г./ пер. с нем. А.В. Серебренниковой. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2001. – 208с.
6. Галузинский В. Кто вернет им детство – режим доступа: <http://kiyany.obozrevatel.com/life/73429-besprizorniki-kto-vernet-rebyatam-detsvo.htm>
7. Мачужак Я. В. Формування системи ювенальної юстиції в Україні: перспективи створення ювенальних судів / Я. В. Мачужак, І. Б.Лавровська // Відновне правосуддя в Україні. – Щоквартальний бюлетень. – № 3. – 2005. – С. 59 – 69.
8. Камарницкий А.В. Современное законодательство об уголовной ответственности и наказании несовершеннолетних в России и зарубежных государствах –режим доступа: http://www.superinf.ru/view_helpstud.phpid=895
9. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. Б.В. Волженкин. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. –253с.
10. Уголовный кодекс Швеции: по сост. на 01.05.1999г. / науч. ред. Н.Ф. Кузнецова, С.С. Беляев. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001
11. Серебренникова, А.В. Уголовное право зарубежных государств / А.В. Серебренникова, Н.Е. Крылова //Курс уголовного права. Общая часть. Том 2. – М.: ИКД Зерцало. – М, 2002. – 394с.